

Miklóssy Endre

Exodus*

Mózes második könyvének a Vulgatában használt címét Karácsony Sándor munkaközössége is felhasználta a feladat jellemzésére: kivonulás a szolgaság házából a szabadságba. Ebben a folyamatban a Vörös Úthenger, amiről most beszélnem kell, csupán egy epizód volt, habár nem lényegtelen. A szereplőinket nem áll módomban itt méltatni, csupán az események krónikása lehetek.

Meg kell jegyezni, hogy ez a néhány év, 1945 és 1948 között, mindent összevetve rendkívül ígéretes volt társadalmilag és kulturálisan is, dacára a fölöttébb bizonytalan politikai miliónek – de hát a politika még nem uralta annyira az életet, mint azóta egyfolytában. Tárgyamhoz a szellemi pezsgés tartozik, sokáig éltünk is ebből. Szerzőink életében mindenesetre igen fontos időszak volt.

Kodolányi János 1943 tavaszán írt egy novellát *Zárt tárgyalás* címmel. Három bíró ítélkezik fölötte, jobbról egy vállszíjas, balról egy zubbonyos, középtűt egy öltönyös. Fölöttébb különbözőeknek látszanak, többször össze is kapnak egymással, szerzőnk azonban fejükre olvassa, közös bennük az, hogy mindnyájan polgárok, egyként beleragadva a kultúrát kiiktató civilizációba. Azonban az ember eredendően homo magus, közvetlen kapcsolata van a transzcendens valósággal, mialatt a polgári kultúra a maga anyagbaragadtságával alkotásképtelen. Maga a technikai civilizáció pedig nem oldja meg a valódi létproblémákat, ezért „a lélek már régóta várja ismét a csodát, a transzcendens világ új megismerését”. – Önök csak epizodisták – mondja bíráinak a szemébe –, és „mindenestül távozni fognak a történelem színpadáról”, együtt a faj, az osztály, a pénz embertagadó imádatával.

„De maga ezt aligha éri meg.” Az egymással egyébként folyton torzsalkodó bírák őt mindazonáltal egyhangúlag ítélik halálra. Az adott történelmi pillanat ezen belül a „zubbonyosnak” kedvezett, bár ez, mint látjuk, tulajdonképpen mindegy is volt.

Kodolányi helyzet-értékelése megegyezik a nagy orosz vallásfilozófus, Nyikolaj Bergyjejev korképével, aminthogy az itt említettek mindegyike igen sokra tartotta az orosz gondolkodókat. Végzetesnek bizonyult minden tekintetben, hogy az orosz szellemet ezek helyett a terror és az önelégült tahóság képviselte, ami mibőlőlünk is kihozta a legrosszabb tulajdonságainkat.

Kodolányi, miután a Gestapo is halálra kereste, épphogy megúsza a Népbíróságot. Mindenesetre jobbnak látta eltűnni szem elől, ezért elvonult Pécsre, majd Akarattyára, ahol volt egy kis házuk. Azonban semmiféle jövedelme nem volt, mély nyomorban éltek, erősen rászorulva a kis kertjük művelésére, kéziratot új regények könyváron való eladására, régi tisztelők, barátok időnkénti támogatására, de hát ekkoriban általános volt a szegénység. Szellemi társasága

* Előadás a Tokaji Íróklub 2012. nyári konferenciáján

nemigen volt, csupán a Várkonyi Nándorral való kapcsolata és levelezése üdítette fel. Talán nem is nagyon hiányzott neki a társaság, zavartalanul dolgozhatott a tetralógiává növekedett mítoszregényein, a dialektikus materializmus diametrális ellentétén. Az első, a Várkonyi világszemléletéből született *Vízöntő*, csodával határos módon még megjelenhetett 1948-ban, de könyvárusi forgalomba már alig került, példányait eltaposta a Nagy Úthenger – ámbár ettől éppen a könyv legendája növekedett.

Akkoriban még létezett szolidaritás az írók között, függetlenül attól, hogy a hatalom közelében voltak-e, vagy a másik oldalon. Így aztán befolyásos barátai, az enyhülés röpké pillanatában, 1954-ben, Veres Péter protekciójával kiadták egy novelláskötetét, a forradalom leverése utáni zavaros átmeneti időben pedig megjelenhetett a *Gilgames* és a *Mózes-regénye*, majd folyamatosan az életműsorozat. Az irodalmi közélet azonban nemigen fogadta be, részint tán személyes ellenszenvből, de inkább azért, mert az egész írói értékrendje messze kinőtt a korszak neonaturalizmusából. Az eleinte meglévő olvasói érdeklődést is eléggé sikerült más irányba terelni, úgyhogy ma ő is újrafelfedezésre vár.

Várkonyi Nándor az irodalmi közéletből saját elhatározásából szinte kezdettől kiszakadt, elvonult a fővárosból azzal, hogy „inkább legyen vidéki liba, mint körúti szajha”. Így persze a kapcsolatrendszeri is egész életében fogyatékosak voltak, ami mai napig érzékelhető, outsidernek tartja az is, aki hallott róla.

Tőle származik az összehasonlítás, hogy a nyilasok és a Gestapo csak gereblyével dolgoztak, amelynek a fogai közül némi szerencsével és ügyességgel ki lehetett bújni, az ÁVO viszont söprúvval, és ez alól nem volt menekvés. Ő azért megúsza, megőrizhette csekély könyvtárosi egzisztenciáját. A fordulat alkalmával az ő írásait is bezúzták ugyan, de mivel világeletemben a pálya szélén volt, ez meg se kottyant neki. Zavartalanul dolgozott élete végéig, elsősorban hatalmas kultúrtörténeti tetralógiáján, amelyet még a háború előtt írt és legendássá növekedett – egyebek között Kodolányit is inspiráló – *Szariat oszlopai* alapozott meg. Ezekből azután némely részletek meg is jelentek a hetvenes években, amikor a dialmatos cenzúra már kezdte szem elől téveszteni vezérlőelvét, az ártalmasság vélelmét.

Egész életén át tartó elszigeteltsége sajátos helyzeteket is eredményezett. A „spenót”-nak becézett magyar irodalomtörténetnek számos szócikke közvetlen átvétel az ő *Mai magyar irodalom* könyvéből, amelyet még a harmincas években írt – mindazonáltal ő maga kimaradt az illusztris zöldfőzelékből. Még érdekesebb esete, hogy a hatvanas években beküldött egy kiadónak egy komoly tudományos értekezést az írás történetéről, amelyet kiadni ugyan nem óhajtottak, de annyira megtetszett valakinek, hogy publikálta a saját nevéen. A jóember csak azt nem tudta, hogy ez a könyv már megjelent a háború előtt is... Felfoghatjuk persze ezt úgy is, mint a posztmodern szövegirodalomnak talán a világon az első felbukkanását.

Hamvas Béla legendája szintén a háború előtt kezdődött. Rendkívül félrehozott ember volt, könyvtáros. Nagyszámú publikációja dacára teljesen ismeretlen, mígnem valóságos szenzációként megjelent esszékötete, a *Láthatatlan történet*, a satanizálódó „látható” világtörténelemnek ez a szellemi ellenpontja, hódolat a megsebzett európai kultúra előtt.

A háború azonban gyökeres fordulatot hozott mind az életében, mind a munkásságában. Jelentékeny kultúraszervező szerepet kezdett betölteni, szerkesztette például az Európai Műhely nálunk mindaddig példátlan tanulmányosorozatát a 20. század jelentékeny nyugati gondolkodóiról, hozzákezdett a *Hagyomány* szemelvényes ismertetéséhez, könyvet írt a 20. század modern magyar festészetéről. Ezek a háború utáni átmeneti években meg is jelenhettek, csak később zúzta be őket a Leghaladóbb Világnézet cenzúrája. Döntő gondolkodói fordulata pedig abban következett be, hogy már nem menekült a hagyományba az élet elől, hanem felismerte azt, hogy a hagyomány jelen van az élet minden mozzanatában, ezért azt folyamatosan szembesíti az igazsággal. „Mondja, maguknál most mit hazudnak?” – kérdi a művelt európai utazó egy ismeretlen ország határán. Ezek az írásai már eleve az íróasztalnak készültek, tisztában volt a helyzettel, sőt a várható közeljövővel is. Azt hiszem, itt a magyar szamizdat forrásvidékén járunk – bár az ő színvonalát a szamizdat soha, sehol meg sem közelítette...

Meg kell emlékeznem 1957-ben írt regényéről, a *Szilveszterről*, amelynél fulminánsabb karikatúrát senki sem írt a bolsevizmusról, Orwell világhírű művét messze felülmúlja, már csak annyiban is, hogy ezeken a gonosztévő főhérokon pukkadásig lehet nevetni, vagyis megőrizni autonómiánkat és vele a reménységet. Bomba lett volna ez a könyv, ha akkor megjelenik Nyugaton, egy szersmind komoly feladat az ÁVO-nak és a KGB-nek, de hát senki sem merte kicsempészni. Elkezdődött már a sunyító rettegésünk korszaka.

Kezdetől gyanakodtak is rá, áthelyezték a könyvtárból a lakásosztályra, az első adandó alkalommal „B”-listázták, sőt Budapestről is elüldözték. Ezután a haláláig nem jelent meg tőle semmi, bár a hatvanas évek eleji enyhülésben tett egy tétova kísérletet arra, hogy a fellazult cenzurális szempontok közepette semlegesnek látszó témákról publikáljon. Egyáltalán, a meg nem jelenés világranglistáján igen előkelő helyezést érhetett el, van olyan írása, amelynek 60 évig kellett várnia erre. A sorsa, úgy tűnik, mégsem viselte meg, gondolom, annál kevésbé, mivel eleve ilyesmire számított.

De hát mit is kezdjen a világ azzal, aki pimasz módon ilyesmiket ír, hogy „csak arról érdemes beszélni, amiről nem szabad”?

Végül is a genfi magyarok kezdték előpiszkálni az agyonhallgatottságból, ami a Szabadság reklámhordozó Magyarországon imigyen kezdett kínossá válni. Így jöhetett Genf után Pécs, majd Budapest. Azután a Sátán, jó szokása szerint, meghasonlott önmagával. Aczél Györgynek meghatározó érdemei voltak Hamvas agyonhallgatásában, viszont nagy inkvizítor-ellenfele, Kardos György, hatalomba kerülve éppen ezért adta ki az első nagyregényt, a *Karnevált*, amitől a nyolcvanas évek végén szét is foszlott a Hamvas sújtó cenzúra. Természetesen ismerjük azért a cenzúra megmaradásának a törvényét, „cenzúra nem vész el, csak átalakul”, és még manapság is meg tudja akadályozni például a franciákkal történő megismertetését.

Karácsony Sándor, aki a negyvenes évek elején csodaszerűen professzor lett Debrecenben, az évtized közepére szinte félistenné növekedett az egyetemen. Hatalmas pedagógiai és társadalomszervező munkája már két évtizede ismertté tette a nevét, 1945-ben aztán elnöke lett a MADISZ-nak, a Cserkészszövetségnek és mindenekelőtt a Szabadművelődési Tanácsnak, amely orszá-

gos szervezetként felépítve az önművelésen keresztül juttatta el a korszerű műveltséget a társadalom széles rétegeihez.

A harmincas évek végétől az írásai könyvsorozat formájában, évente jelentek meg, egészen 1947-ig. E könyvek gerince általában az aktuális egyetemi előadásai voltak, amelyeket az adott tárgyhoz illő régebbi publikációival egészített ki.

Miért tolongtak az ő pedagógiai előadásain azok, akiknek ezeket fel sem kellett volna venniük? Miért multa felül nemcsak a háromszáz szavas brosúrák és a mozgalmi indulók, hanem a Leghaladóbb Világnézet felkentjeinek a szellemi vonzerejét is? (Lukács György például 1946-ban nem mert vele kiállni egy nyilvános filozófiai disputára...) Részint bizonyosan előadásai vibráló, izgalmas, mindig új tartalma miatt. De úgy hiszem, ennél is nagyobb vonzóerő volt a belőle sugárzó szeretet.

A micsoda? Hölderlin *Hyperion*jában, célirányos modern korunk kezdetén azt mondja a Jövő formálója: „Az emberek szeretetére nincs szükségünk.” Ez lett hát a veszte Karácsonynak. Az eszmei tisztázások évében sürgősen nyugdíjazták két professzortársával, a filozófus Kondor Imrével és a szociológus Szalai Sándorral egyetemben. (Akarom mondani, egyetemből.) Egy parasztpárti, egy szociáldemokrata – és hogy teljes legyen a Népfront, hamarosan következett a nagy hírű kommunista orvosprofesszor, Sántha Kálmán is, akinek nem ment le a torkán az ÁVO működése. Karácsony ellen azonban nem politikai kifogás volt, hanem ennél sokkal súlyosabb: „túlságosan nagy a befolyása az ifjúságra”. Végül aztán gyalázatos módon a nyugdíját is megvonták, és ha nem is ebbe, de ekkor halt meg a kísérteties 1952-es évben.

Meg nem jelenésben mindenesetre erős versenytársa Hamvas Bélának. Bár meg kell jegyeznem, nem volt éppen oktalan ez a cenzúra. Karácsony tanítványai tömegestül játszottak szerepet a forradalomban.

Az aczélos cenzúra némi elrozsdásodásakor, 1983-ban aztán csodaszerűen megjelent leghíresebb könyve, a *Magyar észjárás*, ám ez igazi áttörést az ő szellemi szerepének a visszanyerésében még nem okozott, mint ahogyan a rendszerváltozás sem. Hosszú, fárasztó, mai napig tartó munkánk ez... Hadd emlékezzem meg köszönettel ezzel kapcsolatban azokról, akik fáradhatatlanul munkálkodnak szellemi értékrendünk helyreállításában. Kodolányi János életművét Püski István gondozza, Hamvas Béláét Dúl Antal, Várkonyi Nándorét és Karácsony Sándorét pedig Mezey Kati.

Kodolányi három emlékezetes bírója közül szép sorjában, a jóslat szerint kettő már valóban „távozott a történelem színpadáról”. Kénkőszagot hagytak maguk után, jól jelezvén azt, hogy honnan is érkeztek. És már inog a szék a harmadik bíró alatt is. Vajon mi következik utánuk? Bármilyen is, vissza kell nyernünk azt a szellemi irányítót, amelytől két nemzedékünket megfosztották, és amiről nagy zenész-filozófusunk, Szabados György azt mondta, hogy Hamvas és Karácsony az a két pillér, akikre a magyar jövőt építeni lehet.